

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

Bingol University
Journal of Theology Faculty

ISSN: 2147-0774

Cilt: V | Sayı: 9 | Yıl: 2017/1

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez
25 Haziran/25 Aralık basılı yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal [R.I.S.A.M](#) ve [asos](#) veri indeksleri ile [SOBIAD](#) atıf dizin tarafından
taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu
yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz,
kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

**BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ**

Cilt: V, Sayı: 9, yıl: 2017/1

ISSN: 2147-0774

**BİNGÖL UNIVERSITY
JOURNAL OF THEOLOGY FACULTY**

Volume: V, Issue: 9, Year: 2017/1

Sahibi / Owner / المشرف العام /
(Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Adına)
(On Behalf of Bingöl University Theology Faculty)
Prof. Dr. Hakan OLGUN

Editör / Editor / رئيس التحرير /
Yrd. Doç. Dr. Thamer HATAMLEH
Editör Yardımcıları / Assistants / مساعدو رئيس التحرير /
Arş. Gör. Hüsnü TURGUT
Arş. Gör. Eyüp SEVİNÇ
Arş. Gör. Muhammed ASLAN

Yazı İşleri Müdürü / Editor in Chief
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ

Baskı Yeri ve Tarihi / Publication Place and Date
25 Haziran 2017

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Şemal Medya Tasarım Ofisi
semalmedya@gmail.com

Baskı / Printing
Enes Basın Yayın ve Matbaacılık Ltd. Şti.
Litros Yolu, Fatih İş Merkezi No: 12/210
Topkapı / İstanbul - Tel: 0212 501 47 63

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hakan OLGUN
Prof. Dr. Orhan BAŞARAN
Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ
Doç. Dr. Nusrettin BOLELLİ
Doç. Dr. Ousama EKHTIAR
Yrd. Doç. Dr. Muhammed ÇETKİN
Yrd. Doç. Dr. Murat KAYA
Yrd. Doç. Dr. Abdulsasır SÜT
Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN
Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Emrullah ÜLGEN
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Şirin AYIŞ
Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY

Yazışma Adresi / Corresponding Adress

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
12000 BİNGÖL
Tel: +90 (426) 2160005 -Fax: +90 (426) 2160035

Elektronik Posta / E-Mail

bingolilahiyatdergisi@hotmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK (Bingöl Üniversitesi) Prof. Dr. Abdulaziz BEKİ (Sebahattin Zaim Üniversitesi) Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Abdülaziz BAYINDIR (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ali AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Bilal AYBAKAN (İbn Haldun Üniversitesi) Prof. Dr. Cafer Sadık YARAN (On Dokuz Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Cemalettin ERDEMCİ (Siirt Üniversitesi) Prof. Dr. Erkan YAR (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Faruk BEŞER (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Fethi Ahmet POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi) Prof. Dr. Fuat AYDIN (Sakarya Üniversitesi) Prof. Dr. Gıyasettin ARSLAN (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. Halit ÇALIŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Hayati AYDIN (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Hüseyin HANSU (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. İlyas ÇELEBİ (İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet ERDEM (Fırat Üniversitesi) Prof. Dr. M. Halil ÇİÇEK (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Prof. Dr. M. Mahfuz ŞÖYLEMEZ (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. M. Sait ŞİMŞEK (Necmettin Erbakan Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KUBAT (İnönü Üniversitesi) Prof. Dr. Muhammed ÇELİK (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Musa YILDIZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Mustafa AĞIRMAN (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Nurettin CEVİZ (Gazi Üniversitesi) Prof. Dr. Osman GÜRBÜZ (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Osman TÜRER (Kilis 7 Aralık Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer Mahir ALPER (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Ömer PAKIŞ (Hakkâri Üniversitesi) Prof. Dr. Reşat ÖNGÖREN (İstanbul Üniversitesi) Prof. Dr. Şahip BEROJE (Yüzüncü Yıl Üniversitesi) Prof. Dr. Mehmet KATAR (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şaban Ali DÜZGÜN (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şamil DAĞCI (Ankara Üniversitesi) Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Atatürk Üniversitesi) Prof. Dr. Şuayip ÖZDEMİR (Amasya Üniversitesi) Prof. Dr. Vecdi AKYÜZ (Marmara Üniversitesi) Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN (Harran Üniversitesi) Prof. Dr. Eyyüp TANRIVERDİ (Dicle Üniversitesi) Prof. Dr. Necmettin GÖKKIR (İstanbul Üniversitesi) Doç. Dr. Abdurrahman ATEŞ (İnönü Üniversitesi) Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi).

Sayı Hakemleri / Referee Board of This Issue

Prof. Dr. Orhan BAŞARAN (Bingöl Üniversitesi), Prof. Dr. Osamah Ali AL-FAKEER (Yarmouk University/Ürdün), Prof. Dr. Nurettin TURGAY (Dicle Üniversitesi), Prof. Dr. Abdullah AL-RABABAH (Naif Arab University for Security Sciences/Suudi Arabistan), Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi), Doç. Dr. Mustafa KIRKIZ (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Ousama EKHTIAR (Bingöl Üniversitesi), Doç. Dr. Nasser İbrahim Fadhel AL-BANNA (Al-İmam Mohammad Ibn Saud Islamic University/ Suudi Arabistan), Doç. Dr. Mustafa ÖNCÜ (Dicle Üniversitesi), Doç. Dr. Enes ERDİM (Fırat Üniversitesi), Doç. Dr. Metin YİĞİT (Dicle Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İsmail NARİN (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Bedri ASLAN (Batman Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhittin ÖZDEMİR (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Maysoun MARAZIQ (Tayba University/Suudi Arabistan), Yrd. Doç. Dr. Bedrettin BASUĞUY (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Ömer TOKUŞ (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. İbrahim USTA (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Mahmoud Mohammad QADDOM (Bartın Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Cengiz MÜRSELOV (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Abdulsasır SÜT (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Muhammad Noor YOSUF (İnönü Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Faisal AL-JAWABRAH (Al-İmam Mohammad Ibn Saud Islamic University/ Suudi Arabistan), Yrd. Doç. Dr. Vezir HARMAN (Namık Kemal Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. M. Cüneyt GÖKÇE (Harran Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Marwan AL-RAYAHNAH (Motah University/ Ürdün), Yrd. Doç. Dr. Melek BAĞCI (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Emannullah POLAT (Bingöl Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Firas AL-SHAYEB (Yarmouk University/Ürdün), Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ÖZLİ (Fırat Üniversitesi), Yrd. Doç. Dr. Yusuf AYDOĞDU (Bingöl Üniversitesi), Öğr. Gör. Aslam JANKIR (Mardin Artuklu Üniversitesi).

Arap Edebiyatında Makale ve Türleri*

Sahip AKTAŞ**

Geliş Tarihi: 02.05.2017, Kabul Tarihi: 30.05.2017

Öz

Makale, 16. yüzyılda Batı edebiyatında Montaigne'nin *Essais* isimli eseriyle ortaya çıkıp 19. yüzyıldan itibaren Arap edebiyatında görülmeye başlayan edebî türlerden biridir. Modern Arap edebiyatının önemli türlerinden biri haline gelen makale, birçok Arap edebiyatçısının ilgisini çekerek iki temel çizgide gelişim göstermiştir. Bunlardan birincisi, Montaigne tarzının takipçisi olarak ortaya çıkan "el-makâletu'z-zâtiyye"; diğeri de F. Bacon tarzının takipçisi olarak ortaya çıkan "el-makâletu'l-mevdû'iyye"dir. Türk edebiyatında ise makaleyi, ayrı birer tür olarak "deneme" ve "makale" adlı yazın türleri karşılamaktadır. Arap edebiyatındaki makalenin bu iki türü, içerdiği konular ve takip edilen yöntemler açısından birçok çeşide ayrılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Arap Edebiyatı, Modern Arap Edebiyatı, Makale, Makale Türleri

* Bu makale "Arap Edebiyatında Makale ve Türleri (Abbâs Mahmûd el-'Akkâd Örneği)" adlı yüksek lisans tezimizden yararlanılarak oluşturulmuştur.

** Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Elemanı (s-saktas@hotmail.com)

Articles and Article Types in Arabic Literature

Abstract

Article is one of the literary genres that began to be seen in Arabic literature since the 19th century with the work of Montaigne named Essais emerged in the 16th century in Western literature. The article which has become one of the important types of modern Arabic literature has developed in two main lines by taking attention of many Arab litterateurs. First one is "el-makâletu'z-zâtiyye" emerged as follower of Montaigne style; the other is "el-makâletu'l-mevdû'iyye" emerged as follower of F. Bacon style. In Turkish literature, article is substitute for "essay" and "article" literary genres as separate genres. These two types of articles in Arabic literature are divided into many types in terms of contained subjects and used methods.

Keywords: Literature, Arabic Literature, Modern Arab Literature, Article, Article Types

Giriş

Sosyal bir yapıda yaratılan insan, çevresiyle sürekli etkileşim içerisinde. Bu etkileşimin bir yönü olarak duygu ve düşüncesini kayıt altına alma arzusu, beraberinde birbirinden farklı özellikleri barındıran yazın şekillerini ortaya çıkarmıştır.

16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadarki zaman diliminde oluşan siyasal ve sosyal atmosfer, edebiyat alanında yeni türlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu türlerden biri de şüphesiz "*makale*"dir. İlk olarak batı edebiyatında ortaya çıkan "*makale*", 18. ve 19. yüzyılda Arap dünyasında matbaanın kurulması, gazete ve dergilerin teşekkül edip yayın hayatına adım atması, "*makale*"nin Arap edebiyatında hızlı bir şekilde yayılmasını ve giderek en çok rağbet gören yazın türü haline dönüşmesini sağlamıştır.

Bu çalışmada "Modern Arap Edebiyatı" döneminde en çok kullanılan bu yazın türü, incelenecektir. Arap edebiyatında "*makale*" konusu incelenirken çalışmaya işlevsellik kazandırmak için yer yer Türk edebiyatıyla karşılaştırma yoluna gidilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Makalenin kavramsal/ıstılah manasını ifade etmeden bu kavramsal manaya kaynaklık teşkil eden sözlük manasını ele almak yararlı olacaktır.

"قال يقول قولاً وقيلاً ومقالة ومقالاً" fiilinin masterlarından biri olan "*makale*" (المقالة) kelimesi; bir düzen üzere konuşma, eksik veya tam olsun dilin çıkardığı

her lafız, itikat, görüş,¹ nazım şeklinde konuşma formları oluşturma², söz, inanılan şey, mecazî anlamıyla durum³ gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Makale lafzının master hali (مقالة-مقال), hem cahiliye dönemi hem de başta İslamî dönem olmak üzere sonraki dönem şairlerinde kullanılmıştır. Cahiliye dönemi şairlerinden olan en-Nabiğa ez-Zübyânî'nin (ö.604?) söz konusu kelimeye *Tavîl* bahriyle yazılmış kasidesinde şu ifadelerle yer vermektedir:

أتاني، أبيت اللعن، أنك لم تني
وتلك التي تشتك منها المسامع
مقالة أن قد قلت: سوف أناله
وذلك، من تلقاء مثلك، رائع⁴

“*Duydum ki; – Allah hayrını versin.- beni kınamışsın. Bu da kulakların, hoş karşılamayacağı bir şeydir. Şöyle; ‘Ben ondan intikam alacağım.’ bir söz söylemişsin. Senin gibilerden bunu duymak normaldir.*” Yine İslamî dönemin muhadram şairlerinden el-Hutay’e’nin (ö.59/678?) söz konusu kelimeye *Mutekârib* bahriyle yazılmış kasidesinde şu ifadelerle yer vermektedir:

تَحَنَّنْ عَلَيَّ. هَذَاكَ الْمَلِيكَ.
فإن لكل مقام مقالا.⁵

“*Bana karşı yumuşak ol. - Allah seni hidayete erdirdin.- Şüphesiz her sözün, bir yeri vardır.*” Ancak makale kelimesi örnek olarak verilen her iki beyitte de yukarıda verilen sözlük anlamlarıyla kullanılmıştır. Zira edebî bir tür olarak nesrin içerisinde yer edinen makale mefhumu Modern Arap Edebiyatı olarak kabul edilen edebî dönemde ortaya çıkmıştır.

Kapsam ve muhteva ile ilgili yaklaşımlar sonucu, batı menşeli bu edebî tür için birbirinden farklı birçok tanım yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

(*Edebî*) makale; uzunluk ve konu bakımından sınırı belli olan, zorlamadan uzak, hızlı bir şekilde yazılan bir düz yazı türüdür.⁶

1 Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim b. Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut t.y., XI, 572-573.

2 Muhammed Murtedâ b. Muhammed el-Huseynî el-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2012, XXX, 164.

3 İbrâhîm Enîs v. dğr., *el-Mu'cemu'l-vasîf*, Çağrı Yay., İstanbul 1989, s. 716.

4 en-Nabiğa ez-Zubyânî, *Divanu'n-Nâbiğâtî'z-zubyânî*, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut 2005, s. 76.

5 el-Hutay'e, *Divânu'l-Hutay'e*, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut 2005, s. 109.

6 Muhammed Yusuf Necm, *Fennu'l-makâle*, Daru's-sekâfe, Beyrut 1966, s. 95.

*Makale; orta hacimli olan, belli bir konuyu inceleyen, yazarın bakış açısını yansıtan, düz yazı türlerinden biridir.*⁷

*Makale; yaşam olaylarını, toplum fenomenlerini tasvir eden özgür bir ifade tarzıdır.*⁸

Cemâl el-Câsım el-Mahmûd'un, Sâlih Ebû İsbâ' ve Muhammed Abdullah'ın çalışmasından yaptığı alıntıda; "*Makale, tek bir fikir etrafında dönen, belli bir konuyu tartışmaya açan veya herhangi bir bakış açısıyla ifade eden, okuyucuyu belli bir düşünceye ikna etmeyi veya onlarda bir tür duygusallık oluşturmayı amaçlayan, orta uzunlukta akıcı ve açık bir dil, çekici ve dikkat uyandıran bir üslupla ön plana çıkan düz yazı türlerinden biridir.*"⁹

Ahmed Heykel'in Abdullatif Hamza'dan yaptığı alıntıda; "*Makale, sınırları iyice daraltılmış bir konuyu ele alan, bununla birlikte bu konuyu aşırı derecede yoğunlaşarak sunan, aynı zamanda bu konunun yaşamla iç içe bir olay olması ve konudan söz ederken toplumun muhatap alınması ve en nihayetinde üslup konusunda da bu türün beraber doğup geliştiği gazetenin gerekliliklerinden kopmaması beklenen bir düz yazı türüdür.*"¹⁰

Görüldüğü üzere ilgili tanımlar belli ortak noktalar üzerinde yoğunlaşmakla birlikte bazı farklılıkları da içermektedir. Genel itibarıyla bu tanımlar, ya öncüsü Montaigne¹¹ örneğindeki yalın hal göz önünde bulundurularak ya da süreçle birlikte meydana gelen değişimler dikkate alınarak yapılmıştır.

Zaman içerisinde ortaya çıkan yeni yaklaşımlar, ele alınan konular ve konuların okuyucuya aktarıldığı iletişim araçları, makaleyi hem nitelik hem de içerik olarak farklı şekillere büründürmüştür.¹² Batı menşeli olan makalenin zamanla büründüğü bu farklı görünimleri sonucu olacak ki edebiyata-

7 Mahmûd Fuleyh el-Kudâh, Merlîn Adnân el-Ğunemiyin, "Fennu'l-makâle 'inde Mihâil Nu'ayme", *Mecelleti Câmiati Dimeşk*, XXIX, Sayı 2+I, 2013, s. 588.

8 es-Seyyid Mursî Ebû Zikrî, *el-Makal ve tetavvuruh fi'l-edebi'l-mu'âsir*, Daru'l-me'ârif, b.y. 1982, s. 69.

9 Cemâl el-Câsım el-Mahmûd, "Fennu'l-makâle", *Mecelletü Câmiatü Dimaşk li'l- 'Ulûmi'il-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye*, XXIV, Sayı 1, 2008, 449.

10 Ahmed Heykel, *Tetavvuru'l-edebi'l-hadîs fi Mısır*, Dâru'l-me'ârif, b.y. 1994, s. 70.

11 Michel de Montaigne, 1533-1592 yılları arasında yaşamış "deneme" türünü edebiyata kazandıran Fransız düşünürdür. Ömer Özden-Osman Elmalı, *Yeni Çağ felsefesi Tarihi*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2012, s. 32.

12 Bkz. Abdullatif Hamza, *el-Medhal fi fenni't-tahriri's-sahafi*, Daru'l-fikri'l-'arabi, b.y. t.y., s. 222-225.

tımıza “deneme” ve “makale” şeklinde iki farklı tür olarak yansırken Arap edebiyatına da “makale-i zatiyye” ve “makale-i mevdüyye” şeklinde aynı türün iki temel çeşidi olarak yansımıştır.¹³ Makaledeki bu görünüm farklılığı, beraberinde efradına cami’ ağıyarına mani olacak bir tanımı ortaya koyma güçlülüğüne yol açmaktadır. Dolayısıyla burada zaten sayıca çok olan tanımlara bir yenisini ekleme girişiminde bulunmak yerine makalede olması gereken temel nitelikleri söylemekle yetinilecektir.

Bunlar:

- Yazarın rengiyle boyanması, iç dünyasını yansıtması,
- İlmî, felsefî derinlikten uzak bir şekilde herhangi bir konuyu ele alması,
- Serbest bir üslupla ifade edilmesi,
- Sanat kaygısı taşımaması,
- Ciddiyet ve vakar zorunluluğunun olmaması,
- Didaktik, nasihat içerikli olmaması,
- Muhatap kitlesinin, umumun olması,
- Uzunluk olarak orta hacim de olmasıdır.¹⁴

Makale türlerinden biri olan “*el-makâletu'l- mevdû'iyye*”yi özellikle de onun bir parçası olan bilimsel makaleyi bazı yönleriyle zikredilen niteliklerden ayrı tutmak gerekir. Zira bilimsel makale; yapısı gereği ilmî derinlik gerektirebilir, hacim olarak uzayabilir, onun muhatap kitlesi sınırlı kalabilir ve yazarının kişiselliği ikinci planda kalabilir.

2. Makalenin Türleri

Son birkaç asırdır fikir ve duygu aktarımında en önemli yazın araçlarından biri olan makale, neredeyse tüm dünyada ciddi bir şöhrete kavuşmuştur. Hemen hemen her yazar-çizerin bir şekilde kalemını oynattığı bir alan haline gelmiştir. Kullanıcıları açısından makalenin bu kadar geniş yelpazesinin olması, işlediği konular açısından çok geniş bir zemininin olmasını sağlamıştır. Zira yazarın işlediği konular, ona ilham veren kaynaklardır. Bunlar da tarih, insan, toplum, bilim, tabiat, uzay, astronomi, psikoloji, sosyoloji, kişisel deneyim vb. çok geniş bir alana yayılmaktadır. Durum bu olunca ma-

13 İleride bu konuya değinilecektir.

14 Bkz. Enîs el-Makdisî, *el-Funûnu'l-edebiyye ve alâmu'hâ*, Dâru'l- 'ilmi'l-melâyin, Beyrut t.y., s. 230-231; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 69-70.

kalenin geniş bir zeminin olması da tabiidir. Öte taraftan yazarın önündeki bu geniş alanın onun bilgi dağarcığında ve ruh dünyasında oluşturduğu yansımalar,¹⁵ kaleminden farklı renklerde ve farklı tonlarda gözlemlerin ve yaşantıların belirmesini sağlamıştır. Neticede gerek yazarların ilgi alanları gerekse de sunum şekilleri, beraberinde birbirinden bazı noktalarda ayrılan makale türlerini ortaya çıkarmıştır.

Esasında bu türleri, kesin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün görünmemektedir. Ancak incelemede kolaylık sağlayacağından gruplandırmasının yararlı olacağı mülahaza edilmektedir. Bu türler, araştırmalarda esas alınan yaklaşım biçimlerinin etkisiyle farklı şekillerde gruplandırılmıştır. Kimi araştırmacılar¹⁶ dilin kullanım şekillerinden olan edebî dilin, bilimsel dilin ve gazete dilinin doğası gereği takip edilen üslubu göz önünde bulundurarak makale türlerini **edebî makale**, **bilimsel makale** ve **gazete makalesi** şeklinde tasnif etmişlerdir. Kimi araştırmacılar¹⁷ da makalenin iki önemli temsilcisi olan Montaigne'in kişisel tecrübeyi ön plana alan hür tutumu ile Bacon'un konu odaklı delillendirme tutumunun yazarlara etkisiyle makalede oluşan temel üslûp farklılıklarını göz önünde bulundurarak makalenin türlerini **el-makâletu'z-zâtiyye** ve **el-makâletu'l-mevdû'îyye** şeklinde gruplandırmışlardır. Aslında her iki yöntemle ortaya konulan gruplandırmalar birbirlerine irca edilebilir. Bununla birlikte gruplandırma, maksada araç niteliğinde olduğundan ve gruplandırma maksadı ifade etmede, özü itibarıyla çok önem arz etmediğinden burada gruplandırma şekilleri ve onları birbirlerine irca etme üzerinde durulmayacaktır. Ancak Türk edebiyatıyla paralellik kurma ve kavramların Türk edebiyatındaki karşılıklarını kullanmanın vereceği yarar dikkate alınarak ikinci yöntemin neticesi olan gruplandırma, çalışmada esas alınacaktır.

2.1. el-Makâletu'z-Zâtiyye / Deneme

*el-Makâletu'l-edebiyye*¹⁸ olarak da bilinen "*el-makâletu'z-zâtiyye*" (المقالة الذاتية) makalenin öncüsü ve şekillendiricisi olmakla birlikte makalenin edebî literatürde yer edinmesini sağlayan; makalenin diğer türü olan "*el-makâletu'l-*

15 Bkz. el-Makdisî, a.g.e., s. 232.

16 Bkz. Hamza, a.g.e., s. 231-232.

17 Bkz. Ousama Ekhtiar, *Fennu'l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâtî'l-'Arab - ye Ağ Sitesi, http://www.arab-ncy.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=displ_ay_term&id=162366&m=1; Necm, a.g.e., s. 96.

18 Ebû Zikrî, a.g.e., s. 80; el-Kudâh, el-Ğunemiyin, a.g.e., s. 596.

mevdû'îyye"nin de ortaya çıkışına zemin hazırlayan önemli bir türdür. Fransız yazar Montaigne, bu türün öncüsü olup onu edebiyat dünyasına kazandıran kişidir. Montaigne'in "Essais" isimli eserinde içten ve sade bir üslûpla kişisel deneyim ve izlenimlerini ele aldığı yazıları, bu türün ortaya çıkmasına yol açmıştır. Essais'in yayımlanmasından sonra bu tür, yaşamla ilgili duyguların ve yaşam boyunca edinilen deneyimlerin ifade edildiği en yaygın yazın aracına dönüşmüştür. Duyguların ve deneyimlerin iletilmesine aracılık etmesi yönüyle "el-makâletü'z-zâtiyye", Arap edebiyatındaki "el-kaşîdetü'l-ğînâiyye"ye benzetilmektedir. Her ikisi de okuyucuyu, yazarın veya şairin ruh derinliklerine kadar götürmekte ve kalbinin gizli noktalarına ulaştırmaktadır. Ancak bu şekildeki bir yazında duygu yoğunluğunun artması ve nazım halini alması onu "el-kaşîdetü'l-ğînâiyye" kılarken, bu duygu yoğunluğunun azalıp nesir şekline bürünmesi onu "el-makâletü'z-zâtiyye" kılmaktadır.

Yazarın iç dünyasının ifşaatı şeklinde değerlendirilebilecek olan "el-makâletü'z-zâtiyye"nin bu ifşaatlar veya itiraflar, metne dökülünce mantıksal kurgulamaya mahkûm edilmeden rahat ve serbest bir üslûpla ifade edilmesi gerekir. Aynı şekilde bu ifşaatlar veya itiraflar, öğretici ve yönlendirici bir dilden uzak, okuyucusunda karşısında bir dost/bir arkadaş varmış izlenimini uyandıran ve edebî zevk unsurlarıyla bezenerek onları sürükleyen bir mahiyette olmalıdır.¹⁹

"el-Makâletü'z-zâtiyye"nin okuyucuyu sürüklemesi için makalenin şekil boyutu yani plan ve üslûp yönü önem arz etmektedir. Burada plandan kasıt, işlenecek konunun derin bir tefekkür aşamasından geçirilmesi, konuya ilgi çekecek bir başlık seçilmesi, konunun bir düzen içerisinde sunulması, gereksiz bilgilerden kaçınılması, konunun parçalarının birbirini tamamlaması, ifadelerin açık olması ve fikri kargaşaya yol açmaması gibi durumlardır. Önemli olan hususlardan bir diğeri de işlenen konunun üslûbunun çeşitlilik göstermesidir. Bunun için bazen hicivli, bazen nükteli, bazen alaycı, bazen mizah içerikli, bazen hikâyemsi bir dil vs. kullanılmalıdır. Elbette bu yapılırken konunun yapısına ve amacına bakılmalıdır.²⁰ Burada şunu da belirtmek gerekir ki; her ne kadar "el-makâletü'z-zâtiyye" de aslolan

19 Necm, a.g.e., s. 97-99.

20 Bkz. Rebî'î Abdülhâlık, *Fennü'l-makâletü'z-zâtiyye*, Dâru'l-ma'rifeti'l-cami'a, İskenderiyye t.y, s. 73-77; Hamza, a.g.e., s. 258-259.

herhangi bir kuralın ve bir düzenin olmaması gerekir şeklinde bir yaklaşım²¹ varsa da makalenin edebî değer kazanması için bu, doğru tutum olarak görünmemektedir.

Arap edebiyatında “el-makâletu’z-zâtiyye” olarak geçen makalenin bu türünü, Türk edebiyatında “deneme” karşılamaktadır. İki edebiyata ait “el-makâletu’z-zâtiyye” ve “deneme” kavramları, özellikleri itibarıyla karşılaştırıldığında aynı şeyleri ifade ettikleri görülecektir. Her iki kavramın ait olduğu edebiyat çerçevesinde sahip oldukları özellikleri şöyle ifade edilir:

“el-Makâletu’z-zâtiyye”nin temel nitelikleri;²²

Yazarın yaşamla ilgili duygularını, düşüncelerini ve deneyimlerini ifade eder.

Bu türün en iyi örneklerini Montaigne ortaya koymuştur.

Montaigne yazılarında odak kendisidir.

Sade, akıcı bir dil kullanılır.

İçerik didaktik, yönlendirici bir yapı da olmamalıdır.

Herhangi bir şeyi ispat kaygısı taşımamalıdır.

Okuyucuyu etkileyici ve ona keyif verici bir dil kullanılması beklenilir.

Konu sınırlaması yoktur.

Yazarın derin bir düşünce yapısına sahip olması gerekir.

Denemenin temel nitelikleri;²³

Konu sınırlaması yoktur.

Montaigne ile birlikte ayrı bir tür olarak var olmuştur.

Kanıtlanma ve iddia etme söz konusu değildir.

İçten ve samîmî bir üslûpla yazılır.

Yazarın kendine özgü düşünce ve duygularını okuyucuya aktarır.

Yazarın deneyim ve birikimlerinin okuyucuya zevk vermesi beklenir.

Estetik yapı, kuvvetli ve sağlamdır.

Öğretme amacı gütmeyiz.

Yazarın çok güçlü bir bakış açısı ve deneyimlerinin olması gerekir.

İki ayrı edebiyatın kendi kaynaklarından derlenen bu nitelikler, “el-

21 Bkz. Necm, a.g.e., s. 99.

22 Bkz. Necm, a.g.e., s. 98-100; Abdulhâlık, a.g.e., s. 69-72; Hamza, a.g.e., s. 223-225.

23 Bkz. Nurettin Demir, Emine Yılmaz (Ed.) *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010, s. 214.

makâletu'z-zâtiyye" ve "deneme" kavramlarının aynı türün iki farklı edebiyattaki isimlerinden başka bir şey olmadığını ortaya koymaktadır.

Bu yaklaşımın doğruluğunu pekiştirmek için söz konusu kavramların ait oldukları edebiyatın, onlara dair tanımlarına da yer vermek yararlı olacaktır:

*"İnsan ve insanı ilgilendiren herhangi bir konuda, kesin sonuçlara varmadan; ele alınan düşünceyi, kesin hükümler vererek değerlendirmeden; yazarın şahsî düşünce ve duygularıyla, samimiyetle ve kendisiyle söyleyişi tarzında ele aldığı yazılara deneme denir."*²⁴

*"el-Makâletu'z- zâtiyye, yazarın duygularını dile getirdiği bir düz yazın türüdür. Bu yazın, onun hal dili, gözlem ve düşüncelerinin sergisidir. Zevk ve hoşnutluk yönlerinden etki oluşturma arzusuyla bazen ciddi bir edayla bazen de latife yoluyla yazarın sosyal, bireysel sezişlerini ve izlenimlerini somutlaştırarak içine alır."*²⁵

İki farklı edebiyatın kaynaklarından alınan bu tanımlar, ana unsur itibarıyla aynı şeyi ifade etmektedir. Bu ana unsur da duygularını, düşüncelerini herhangi bir ilgi bağlamında kaleme alırken yazarın kişiselliğinin hâkim renk olduğu bir yazın türü olmasıdır.

Bu yaklaşım, bu şekilde ortaya konulduktan sonra burada el-makâletu'z-zâtiyyenin (denemenin) çeşitlerinden tespit edilenlerden önemli görülülerinin bir kısmına kısaca değinip kalanların isimlerini zikretmekle yetinilecektir.

2.1.1. es-Sûretu'ş-Şahsiyye / Saf-Klasik Deneme²⁶

es-Sûretu'ş-şahsiyye (الصورة الشخصية) veya el-makâlu'ş-şahsî (الشخصي المقال) şeklinde isimlendirilen bu çeşit, özel deneyimlerin ve yaşama dair yansımaların yazarın ruhunda bıraktığı izlerin samîmî ve sanatsal bir üslûpla ifade edilmesidir. Bu çeşit, bu yönüyle kişisel bakış açısıyla özdeşleşen "makale-i zatiyye/deneme"nin belki de en iyi çeşidini teşkil etmektedir. Yazar bu çeşitte sıcak, samîmî bir sohbet atmosferi içerisinde bir nevi itiraflarda ve ifşaatlarda bulunur. Fakat bununla birlikte yazdıklarında zekâsının keskinliği, mizah algısının ışıltıları belirir. Yazarın karakterine göre değişmekle birlikte yine bu çeşitte bazen sert bazen de yumuşak bir alaycı üslûp gözlemlenir. Bu

24 Demir, Yılmaz, a.g.e., s. 214.

25 Abdulhâlık, a.g.e., s. 73.

26 Denemenin çeşitlerini Türkçe isimlendirmelerinde yararlanılan kaynak için bakınız; Nesrin Canbek, *Yeni Türk Edebiyatında Bir Anlatı Türü Olarak Deneme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001, s. 127- 177.

çeşidin, belki de dünyanın en önemli ve ilk siması, Montaigne'dir. Arap edebiyatında ise İbrahim Abdulkâdir el-Mâzinî (ö.1949), Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö.1964), Ahmed Emîn (ö.1972), Mey Ziyâde (ö.1941) ve Mîhâil Nu'ayme (ö.1988) bu çeşidin mümtaz simaları olarak görülmektedir.²⁷

2.1.2. Makâletu'n-Nakdi'l-İctimâ'î / Güncel Deneme

Makâletu'n-nakdi'l-ictimâ'î (مقالة النقد الاجتماعي) şeklinde isimlendirilen bu kısım, sosyal problemleri ele alır. Bu çeşitle toplum için zararlı görülen adet ve gelenekler ile yenilik bağlamında toplumda yer edinmeye başlayan ancak olumsuz olarak değerlendirilen ahlak, giyim-kuşam vs. alanlarında ortaya çıkan yeni durumlar eleştiri konusu yapılır. Aynı şekilde toplum için faydalı görülen durumlar da teşvik edilir. Yazar, bu çeşitteki rolüyle çevresiyle ilgili iyi bir gözlemci, kendisini kuşatan toplumsal durumlarla ilgili derin ufka sahip bir mütefekkir ve ele aldığı konuyu içeriğine uygun bir üslûpla işleyip sunan edip konumundadır. Özellikle olumsuz görülen durumlar bazen mizah yoluyla bazen de alaycı bir yolla kaleme alınır. Ahmed Emin'in "Babaların Zorbalığı" (سلطة الآباء) adlı makalesi, buna güzel bir örneklik teşkil eder. Edebiyat dünyasını bu çeşitle tanıştıran İngiliz yazar J. Addison'dur. Cemâleddin el-Afgânî (ö.1897), Abdurrahmân el-Kevâkibî (ö.1902), Kâsım Emîn (ö.1908) ve Mustafâ Lutfi el-Menfelûtî (ö.1924) bu çeşidin Arap edebiyatındaki önemli şahsiyetleridir.²⁸

2.1.3. Makâletu's-Sîre / Portre Deneme

Arap edebiyatında makâletu's-sîre (مقالة السيرة) ismiyle bilinen bu çeşitte, yazarın, herhangi bir şahsın (Bu şahıs henüz hayatta olan bir kimse de olabilir.) yaşamından kesitler sunar. Ancak yazar burada biyografik çalışmalarda olduğu gibi herhangi bir şahısla ilgili bütün malumatı derleyip sunmaya çalışmaz. O, bu yazısıyla sadece kaleme aldığı şahsın kendisine olan etkisini ve onunla ilgili izlenimlerini aktarmaya çalışır. Yazar, adeta makalesine konu edindiği şahsın gözlerden uzak kalan kişiliğinin üzerindeki perdeyi aralamaya çalışır. Dolayısıyla tüm bir hayat hikâyesini sunmak yerine onun yaşamından özel bulduğu yönleri, dikkate değer gördüğü kesitleri açık bir dille sunmaya özen gösterir. Takip ettiği sunumla okuyucuda etkileşim meydana getirmeye çalışır. Muhammed Teymûr'un "el-Akkâd ve'l-Mâzinî" bu hüviyetteki önemli denemelerden biridir. Ahmed Emîn (ö.1972), 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö.1964), Muhammed Teymûr (ö. 1973) ve Abdulazîz el-Buşrâ (ö.1943) bu yapıda yazılar kaleme alan yazarlardan birkaçıdır.²⁹

27 Necm, a.g.e., s. 102-107; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 73-74.

28 Necm, a.g.e., s. 107-108; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 74.

29 Necm, a.g.e., s. 117-118; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 75.

2.1.4. Vasfu'r-Rehelât / Gezi Nitelikli Deneme

Vasfu'r-rehelât (وصف الرحلات) olarak nitelenen bu kısım, yazarın seyahatleri esnasında gördükleriyle (insan, hayvan, tabiat manzaraları, tarihî eserler vs.) olan etkileşimini ve bunların onda bıraktığı intibaları tasvir eder. Bu çeşit makaledeki içerik, coğrafi bilgilerde olduğu gibi kuru bir bilgi aktarımı veya seyahatnamelerdeki gibi sadece görülenlerin tasviri yerine estetik yönü kuvvetli ve okuyucuya zevk veren bir nitelikte olması gerekir. Aynı şekilde bu çeşit makalede yazar; gördükleriyle ilgili aklî ve ruhî çıkarımlarda bulunur, onlara dair mukayeselere girer ve nihai olarak görüntünün arkasında saklı olduğunu düşündüğü gerçeği yakalamaya çalışır. Bundan dolayı yazarın kıvrak ve hızlı etkileşime giren bir zekâsının olması gerekir. Ahmed Emîn (ö.1972), Mihâil Nu'ayme (ö.1988) ve 'Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö.1964) Arap edebiyatında bu minvalde makaleler kaleme alan yazarlardan birkaçıdır.³⁰

el-Makâlu'l-vasfî (المقال الوصفي), el-makâlu't-teemmülî (المقال التأملی), el-makâlu's-sâhir (المقال الساحر), el-makâlu'l-iza'î (المقال الإذاعي), el-makâlu'l-inşâî (المقال الإنشائي), el-makâlu'l-kısasî (المقال القصصي), el-makâlu'l-intibâ'î (المقال الإنطباعی)³¹ "el-makâletu'z-zâtiyye/deneme"nin diğer çeşitleridir. Ancak Ahmed Heykel'in dediği gibi makale yazarların karakterlerine, kültürel birikimlerine ve de işlediği konuya göre birçok çeşide ayrılmıştır.³² Dolayısıyla "el-makâletu'z-zâtiyye"nin çeşitlerini yukarıdakilerle sınırlamak doğru olmaz. Haliyle adını zikredilenler dışında "el-makâletu'z-zâtiyye"nin başka çeşitleri³³ de mevcuttur.

2.2. el-Makâletu'l-Mevdû'iyye / Makale

Bu türün temeli F. Bacon'un³⁴ konu odaklı yazılarıyla atılmıştı. 19. yüzyılın sonlarına doğru ilim/bilim adamları çeşitli konularda görüş, düşünce ve teorilerini yaymak/yayınlamak için edebî makalenin/zatî makalenin alışageldik formundan yararlanmaya başladılar. Gazetelerin yaygınlaşması ve çeşitli alanlara tahsis edilmiş dergilerin çıkmaya başlaması, beraberinde yazarlara insan ve tabiat bilimlerinin tüm dallarını kapsayan yazılar kaleme

30 Necm, a.g.e., s. 115-117.

31 Bkz., Hamza, a.g.e., s. 234; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 74-77.

32 Bkz., Heykel, a.g.e., s. 74.

33 el-Mahmûd, a.g.e., s. 465.

34 Francis Bacon, 1561-1626 yılları arasında yaşamış İngiliz düşünür modern felsefenin kurucusu ve bilimciliğin ilk savunucusu olarak kabul edilir. Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi*, Say Yay., İstanbul, 2012, s. 446-447.

alıp yayımlama fırsatı sundu. Böylece edebî yönü zayıflayan yeni bir makale türü ortaya çıkmaya başladı.³⁵ Bu yeni tür, makaleye hâkim olan kişiselilik ile iç duyumun terk edildiği, sanatsal boyutun ikici planda bırakıldığı ve konunun merkeze alınıp aklın ve bilimin şekillendirdiği bir niteliğe sahipti. Yani birinci türden mühlhem ancak zikredilen farklılıkları da arz eden bir türdür. Konunun odaklaştırıldığı bu türe, bu yönünden hareketle “*el-makâletü'l-mevdû'iyye*” (المقالة الموضوعية) denilmiştir.

Aklilik, bilimsel güvenilirlik, dilsel titizlik, sağlam öncüllere bina edilmiş sonuçlar “*el-makâletü'l-mevdû'iyye*” de dikkat çeken yapısal özelliklerdir. Bilim, siyaset, edebiyat, sosyoloji, felsefe, tabiat bilimleri gibi neredeyse sınırsız addedilebilecek ilham kaynakları olan bu türün dikkat çekilen yapısal nitelikleriyle birlikte okuyucuyu kendine çeken ve ona keyif veren bir hüviyete sahip olması gerekir. Bunun için muğlâk ibarelerden, teknik kavramlardan, içi boş lafızlardan ve bilim diline ait kuruluk ile soğukluktan uzak olmalıdır. Ayrıca bu türde okuyucunun dikkatini çekecek herhangi bir konunun, ince ve zevk verecek bir üslûpla işlenmesine özen gösterilmelidir.³⁶ İşte “*el-Makâletü'l-mevdû'iyye*” nin bu yönü, onu birinci türle aynı zemine taşımakta ve birinci türün hâkim rengi olan yazarın kişiselliği bu tür için bu noktada ortaya çıkmaktadır.³⁷

“*el-Makâle-i mevdû'iyye*” nin yukarıda ortaya koyduğumuz nitelikleri, birçok yönüyle Türk edebiyatının edebî türlerinden olan “*makale*” yi andırmaktadır. Türk edebiyatının “*Bir gazete ve dergide yayımlanmak üzere yazılan ve herhangi bir konuyu inceleyen yazı türüne makale denir. ... Makaleler çeşitli konular hakkında bilgi vermek ve fikirleri açıklayıp ispat etmek için yazılan yazılar olduğu için temel unsuru fikirdir.*”³⁸ şeklindeki makale tanımı bu düşüncemizi teyit etmektedir.

“*el-Makâletü'l-mevdû'iyye*” de konu işlenirken çeşitli argümanlarla pekiştirilmesi beklendiği gibi okuyucu tarafından açık ve doğru bir şekilde anlaşılması için de konuyla hedeflenenin sağlam bir planlamasının olması da beklenir. Zira planlama, konuyla amaçlanan şey, için bir pusula işlevini

35 Bkz. Necm, a.g.e., s. 130; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 77.

36 Bkz. Ousama Ekhtiar, *Fennü'l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâtî'l- 'Arab - ye Ağ Sitesi, http://www.arab-ncy.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=displ_ay_term&id=1623_66&m=1.

37 Necm, a.g.e., s. 130.

38 Bkz. Tuncer Gülensoy, *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yay., Kayseri 1995, s. 274.

görür. Planlaması yapılan bir makalenin her parçası, birbirini teyit edeceğinden bu parçalardan her biri öncesiyle ilişkilendirildiğinde sonuç; sonrasıyla ilişkilendirildiğinde ise öncül görevini yüklenmiş olacaktır.³⁹ Bunun için de planlanması yapılan bir metnin, üç ana unsurdan; mukaddime/giriş, 'arz/gelişme ve hatime/sonuç oluşması gerekir. Mukaddime/giriş, genel kabul gören bilginin öz bir ifadeyle ve dikkat çekici bir üslûpla sunulduğu gelişmeye hazırlık niteliğindeki kısımdır. 'Arz/gelişme, konunun omurgasını oluşturan kısımdır. Ana fikir burada işlenip besleyici unsurları ortaya konur. Çeşitli çıkarımlar bu kısımda yapıp hikâye, olay, alıntı vs. desteklenir. Hatime/sonuç, ulaşılan sonuç veya sonuçların ortaya konulduğu yerdir. Bu bölüm, makalenin okuyucusunun metinden amaçlananı açık ve öz olarak karşısında bulunduğu bölümdür.⁴⁰

Çeşitli boyutlarıyla ortaya konulmaya çalışılan bu tür, bugün Arap edebiyatında belki dünya edebiyatında hâkim olan⁴¹ türdür. Konu merkezli olan bu tür, işlenen konuya göre birçok çeşide ayrılmıştır. Örnek kabilden bazısına dair kısa bilgi verdikten sonra geri kalanının isimlerine yer vermekle yetinilecektir.

2.2.1. Eleştirel Makale

Edebiyat ve sanat alanındaki tenkidi kapsayan "*el-Makâletu'n-nakdiyye*" (المقالة النقدية), geçmiş Avrupa edebiyatının erken dönemlerine kadar uzanır. İngiliz edebiyatçı John Dryden 1668 yılında tiyatral şiir hakkında kaleme aldığı uzunca makalesi, bu çeşidin makale tarihi içerisindeki yerini almasını sağlamıştır. Sonraki süreçte yazarlar, edebiyatın farklı edebî konularında eleştirel ve tahlilî yazılar kaleme almışlardır. Ancak bu çeşidin; yaygın modern manasıyla ortaya çıkması, edebî dergilerin yayın hayatına girmesiyle olmuştur.

Bu çeşitte eleştirmen, ya bir edebî ekolün bakış açısı ya da baskın/hâkim edebî teoriler çerçevesinde edebî tenkitte bulunur. Eleştirmenin kritik gücü; biraz da onun edebî zevki, analiz yeteneği ve yorumlama kabiliyetine bağlıdır. Bu çeşitte önemsenen şey ise yazarın ya da eleştirmenin makalesini ele alırken tek bir konuyla sınırlı kalması, yargıları anlaşılır olması ve kişisel duygularının etkisinden uzak kalıp yorumlarında dengeli olmasıdır. Arap

39 Necm, a.g.e, s. 130-131.

40 Ebû Zikrî, a.g.e., s. 71; Necm, a.g.e., s. 131; Hamza, a.g.e., s. 285.

41 Necm, a.g.e., s. 131-132.

edebiyatında Abbâs Mahmûd el-'Akkâd (ö.1964), İbrahim Abdulkâdir el-Mâzinî (ö.1949), Ahmed Emîn (ö.1972) ve Tahâ Hüseyyin (ö.1973)⁴² bu çeşidin seçkin simalarıdır.

2.2.2. Felsefi Makale

"*el-Makâletu'l-felsefiyye*" (المقالة الفلسفية), felsefe alanına giren konuların analiz edildiği ve yorumlandığı makale çeşididir. Yazar bunu yaparken konunun asıl dayanaklarını, belirlemeye çalışır. Bununla birlikte ele aldığı konuyu çok dikkatli ve açık bir ifadeyle ortaya koyar. Çünkü bu çeşit yazılarda alanın yapısının gereği olan kuşkuyu artırmak yerine gidermek hedeflenmelidir. Burada belki en önemli şey yazar, herhangi bir felsefi yazıdan farklı olarak edebî bir dil ve üslûp ile konuyu ele alır ki; onu edebî bir tür kılan da bu yöndür.

Arap edebiyatında Ahmed Lutfî es- Seyyid (ö.1963), Zekî Necîb Mahmûd (ö.1993), Ahmed Fuâd el-Ehvânî (ö.1970), İsmâil Ali Edhem (ö.1940)⁴³ bu çeşidin ön plana çıkan önemli yazarlarından birkaç tanesidir.

2.2.3. Tarihî Makale

Geçmiş herhangi bir dönem, ihtilal, tarihî kişilik vs.nin tarih veya tarihçinin dil ve üslûbuyla değil; edebî dil ve nesir yöntemleriyle ele alınıp incelendiği makale çeşididir. Arap edebiyat kaynaklarında "*el-makâletu'l-tarihiyye*" (المقالة التاريخية) olarak geçmektedir. Yazar tarihî bir konuyla ilgili bilgi, belge, olay vs. topladıktan sonra bunlar arasından seçimlerde bulunur, bir kurgu oluşturur ve çeşitli yorumlarda bulunarak bir olay bütünlüğü içerisinde bunun sunumunu yapar. Yazar hikâye diliyle ele aldığı bu yazısında kendi karakterini gizlerken olabildiğince insanî unsurları ön planda tutmaya çalışır.

Çeşitli gazete ve dergilerde tarih içerikli yazılar kaleme alan Abdulkâdir Hamza (ö.1941) ve Abdurrahmân er-Rafi'î (ö.1966) Arap edebiyatının bu nev'inde tanınan seçkin yazarlarındandır.⁴⁴

2.2.4. Bilimsel Makale

Arap edebiyatında "*el-Makâletu'l- 'ilmîyye*" (المقالة العلمية) olarak bilinen bu çeşit, esasında kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi her-

42 Necm, a.g.e., s. 132; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 77.

43 Necm, a.g.e., s. 132; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 77.

44 Necm, a.g.e., s. 133; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 78.

hangi bir bilim/ilim dalında uzman bir kimsenin, alanıyla ilgili tespit ettiği bir problemi veya bir teoriyi bilimsel bir yöntem ve dil ile alıp incelediği kısımdır. Bu kısım, inceleme alanımız dışında kalmaktadır. Diğer kısım ise bilimsel ilerlemelerin, gelişen ve değişen dünyanın tetikleyicisi olmasından ötürü herhangi bir bilimsel gelişmenin/ilerlemenin veya bilimin herhangi bir konusunun günlük, haftalık, aylık vs. bir gazete ve dergide umuma yönelik bilgilendirme veya ilgililerin merakını gidermeye matuf edebî bir üslûpla ele alınıp işlendiği makale çeşididir. Bu makale çeşidinin okuyucularının tümüne hitap edebilmesi için olabildiğince bilimsel terminolojinin az kullanılması, basit bir dille kaleme alınması, okuyucunun ihtiyaç duyacağı bilimsel bilgi olması, yazarın kişiliğinin bilimselliğin önüne geçmemesi ve edebî zevki barındıran bir üslûpla kaleme alınması gerekir.

Yakûb Sarrûf (ö.1927) ve Muhammed Reşâd et-Tûbâ (ö.1992) bu çeşidin Arap edebiyatında meşhur olan yazarlarındandır.⁴⁵

Makâletu'l- 'ulûmi'l-ictimâ'î (مقالة العلوم الاجتماعية), el-makâlu's-siyâsî (المقال السياسي) ve el-makâlu's-sahafî (المقال الصحفي); el-makâletu'l-mevdû'îyye türünün, tespit edebildiğimiz⁴⁶ diğer çeşitlerindendir.

Makalenin her iki (el-makâletu'z-zâtiyye/ el-makâletu'l-mevdû'îyye) türü ile ilgili verilen bu bilgilerden sonra şimdi de bu iki türe yönelik verilen bilgilerin pratik değer kazanması için her iki türden birer örnek vermek uygun olacaktır. Bu örneklerden birincisi, makalenin türlerinden olan "el-makâletu'z-zâtiyye" türünün birçok çeşidinden "makâletu'n-nakdi'l-ictimâ'î" çeşidine ait olacaktır. "Makâletu'n-nakdi'l-ictimâ'î" çeşidine örnek olarak sunulacak makale, Ahmed Emîn'in "*Sultatu'l-Âbâ' / Babaların Zorbalığı*" adlı makalesinden bazı kesitler olacaktır.

Ahmed Emîn, ortalama beş-altı sayfa süren makalesinin baş tarafında geleneksel baba profilini ortaya koyduktan sonra sözü kendi döneminin sosyal koşullarında ortaya çıkmaya başlayan baba profili hakkında diyaloglar şeklinde hicivli bir dil kullanarak eleştirel bir yaklaşım sergilemektedir.

45 Hamza, a.g.e., s. 269-272; Necm, a.g.e., s. 133.

46 Necm, a.g.e., s. 133; Ebû Zikrî, a.g.e., s. 78.

سلطة الآباء⁴⁷

رحم الله زمانا كان الأب فيه الأمر الناهي، والحاكم المطلق، والملك غير المتوج؛ ينادي فيتسابق من في البيت إلى ندائه، ويشير بإشارته أمر، وطاعته غنم؛ تحدته الزوجة في خفر وحياء، ويحدته الإبن في إكبار وإجلال؛ من سوء الأدب أن يرفع إليه بصره، أو يرده عليه قوله، أو يراجعه في رأي، أو يجادله في أمر.

في جملة الأمر أن البيت ينقسم إلى قسمين: حاكم وهو الأب، ومحكوم وهو سائر الأسرة؛ منه الأمر ومنهم الطاعة، له السيادة وعليهم الخضوع.

وبجانب سلطة الأب الدنيوية كانت سلطة الدينية. فهو يوقظهم قبل الشمس ليصلوا الصبح أداءً لا قضاءً، ويسألهم في أكثر الأوقات عن صلاتهم كيف صلوا.

Ahmed Emîn, bu minvaldeki sözleriyle geleneksel baba profilini zımnî bir övgüyle ifade ettikten sonra sözü kendi dönemindeki baba profiline getiriyor. Şöyleki:

لقد ودعنا ذاك الزمان بخيره وشره، وحلوه ومره، واستقبلنا زمانا صار فيه الأبناء آباء، والمرءوس رئيسا والرئيس مرءوسا.

قالت الخطيبة لخطيبها: الناس أحرار، وأنا إنسانة وأنت إنسان، فإن اعتزت بالكسب اعتزت بالإنفاق، وإن اعتزت بالرجولة اعتزت بالأنوثة، وإن اعتزت بأي شيء فأنا اعتز بمثله وبخير منه؛ فأنا وأنت شريكان لا سيد وأمة ولا مالك ومملوك، لي كل الحقوق التي لك، ...

وتم الزواج، وفرحت الزوجة بالظفر فغالت في الطلب، ...

قالت: إن رقصت رقصت، فذلك حقاك وحقي. قال: نعم، قالت: بل إن لم ترقص رقصت؛ لأنك إن أضعت حقاك لم أضع حقي، وإن خاللت خاللت فالجزاء من جنس العمل،

و شاء الله أن يرزقنا بنين وبنات.

وقد رأوا أن الأم لا تجل الأب فلم يجلوه، ولم تعره كبير التفات فلم يعبروه، ورأوا تبذر في مال الأب فبذروا، ورأوا حرّة التصرف فتحرروا، ورأوا تخرج من البيت من غير إذن الأب فخرجوا خروجا، وتعود متى شاءت ففعلوا فعلها، ورأوا لا تتدين فلم يتدينوا، ...

وقال الأبناء لأبيهم: إنا مخلوقون لزمان غير زمانك فاخضع لحكم الزمان، وقد نشأنا في زمن حرية في الآراء، وحرية في الأعمال، وحرية في التصرف، لا كما نشأت في جو من الطاعة والقيود والأسر والتقاليد، فمحال أن يسع ثوبك الضيق أبداننا، والتقاليد العتيقة البالية نفوسنا، ...

وقالت البنات لأبيهن: يا أبانا الذي ليس في السماء! رقصت أمنا فرقصنا، وشربت أمنا فشرينا، وشربت سرا فلتمس لنا بحكم تقدم الزمان أن نشرب جهرا، ورأينا في روايات السينما والتمثيل حبا فأحبينا، ورأينا عريا على الشواطئ ففتحينا، وتزوجت أمنا بإذن أبيها فلتزوج نحن بإذننا. قال: نعم. ...

أما بعد، فقد خلا الأب يوما إلى نفسه، وأجال النظر في يومه وأمسه، فبكي على أطلال سلطته المنهارة، وعزته الزائلة، ورأى أنهم خدعوه بنظرياتهم الحديثة، وتعاليمهم الجديدة — قال: لقد قالوا إن زمان الاستبداد قد

47 Ahmed Emîn, *Feyzu'l-hâtr*, Muesset-u hindâvî li' ta'lîm ve's-sekâfe, Kahire 2012, I, 77-81.

فات ومات، فلا استبداد في الحكومة، ولا استبداد في المدرسة، فيجب ألا يكون استبداد في البيت؟ إنما هناك ديمقراطية في كل شيء، فيجب أن يكون البيت برلمانا صغيرا يسمع فيه الأب رأي ابنه ورأي بنته ورأي زوجته، وتتخذ الأصوات بالأغلبية في العمل وفي المال وفي كل شيء؛ وكلهم يتعاونون في الرأي ويتبادلون المشورة. سمعت وأطعت فماذا رأيت؟ رأيت كل إنسان في البيت له منطقة نفوذ إلا شخصي، ولم أر برلمانا، بل رأيتة حماما بلا ماء، وسوقا بلا نظام،

Yazar, sırayla aileyi oluşturan bireylerin, aile reisi olan babayla olan diyaloglarını ironik bir üslûpla aktarıyor. Sonrasında aile reisinin diliyle toplumsal değişimlerin aile özelinde toplumda meydana getirdiği problemleri alayla karışık bir hicivle okuyucunun dikkatine sunuyor.

Örnek olarak sunulacak makalelerden ikincisi, makale türlerinden “el-makâletu'l-mevdû'iyye” ait olacaktır. Kendi içerisinde birçok çeşide ayrılan “makâle-i mevdû'iyye”nin daha önce de aktarıldığı üzere bir çeşidi de “bilimsel makale” (المقالة العلمية) idi. Bu örneğimiz de Abdullatîf Hamza'dan alıntı yaptığımız Muhammed Reşâd et-Tûbâ'ya ait “el-Uzunu's-Sihriyye (Sihirli Kulaklar)” adlı bilimsel makalesinden bazı kesitler olacaktır.

M. Reşşâd et-Tûbâ ortalama üç-dört sayfalık olan bu makalesine konu edindiği bilimsel keşfi hazırlayan ortamdan söz ederek başlıyor. Daha sonra bu icada dikkatleri çeviren olaydan söz ediyor.

الأذن السحرية⁴⁸

كلما أكفهرَ جو السياسة الدولية، وتلبّدت فيه الغيوم منذرة باحتمال وقوع الحرب نشطت السلطات المختصة في كل دولة لتجنيد الرجال العسكريين والعلماء معا.

والواقع أن تجنيد العلماء للبحث والاختراع لا يقل أهمية من الوجهة الحربية عن تجنيد العسكريين، وما زالت معركة بريطانيا الجوية ماثلة في الأذهان، إذ جند الألمان ما لا يحصي عدده من الطائرات لكي يقضي على الإنجليز القضاة الأخير، ولكنهم لم يستطيعوا أن يكسبوا تلك المعركة رغم استعدادهم الضخم الرهيب، وإحكامهم وضع الخطط لتنفيذه، وما كان فشلهم غير المنتظر إلا نتيجة اختراع “الرادار” أو الأذن السحرية التي استطاع الإنجليز بما معرفة الطائرات المعادية قبل وصولها بوقت كاف لاستعداد قوات الدفاع التي أصَلَّتْها نارا حامية عند وصولها و بذلك فقدت هذه الطائرة عنصر المفاجأة....

Yazar dikkatleri bu icada çeviren tarihi olayı aktardıktan sonra radar cihazının günümüze kadar ilgi odağında olmasını gerektiren durumdan söz ediyor. Ardından cihazla ilgili teknik bilgileri kısa ve basit bir dille ifade ettikten sonra bu keşfe mühlhem olan yarasadan ve bu bağlamda onunla ilgili yapılmış çalışmalara değiniyor.

48 Hamza, a.g.e., s. 278-281.

ومن المدهش أن الخفاش أو الوطواط سبق إلى أسلوب جهاز الرادار منذ أزمنة بعيدة، وقام باستخدامه بنجاح عجيب قبل أن يدرك الإنسان من أمره شيئا.
فالمعروف أن الخفاش يختفي بالنهار، فاذا أقبل الليل خرج للبحث عن الغذاء طائرا بسرعة كبيرة في الظلام الخالك، دون أن يصطدم بتاتا بالأشجار أو بالأبنية التي تعترض طريقه
وقام كثير من الباحثين بإجراء تجارب عدة أظهرت في وضوح تام أن الخفاش لا يعتمد على الإبصار في طيرانه ليلا

ووضع بعض الباحثين خفاشا في غرفة كبيرة وثبت في جميع أرجائها أسلاكاً متقاطعة على شكل شبكة

.....

Yazar araştırmalarda elde edilen bulgulardan ve bu bulguların anlaşılması noktasında duyum bakımından yarasa ile insanın mukayesesine yer verir. Devamında ses ve ses frekanslarından ve bu verilerin teknolojiye dönüştürülmesinden söz ettikten sonra konuyu řu cümlelerle bağlıyor:

من ذلك نرى أن الطبيعة قد وضعت سرا من أدق أسرارها في مخلوق ضعيف لا يكاد يعيره الإنسان ما هو جدير به من تقدير وإعجاب، فقد استخدم هذه الطريقة العجيبة في كفاحه من أجل الحياة، وتغلب على الصعوبات التي تعترض طريقه أثناء تجواله الليلي الذي يمارسه بحثا عن الغذاء.

Makalenin her iki türünden bazı kesitlerin aktarıldığı bu iki örnekten hareketle şöyle denilebilir:

el-Makâletu'z-zâtiyyede ön plana çıkan şey, yazarın işlediği konu ile ilgili duygu ve düşünceler iken; el-makâletu'l-mevdû'iyede ön plana çıkan şey yazarın işlediği konudur.

el-Makâletu'z-zâtiyyede önemli olan nokta, yazarın konu ile ilgili güçlü duygu ve düşünceleri iken, el-makâletu'l-mevdû'iyede önemli olan nokta, yazarın işlediği konuyla ilgili takip ettiği sistematik ve o sistematiki oluşturan parçalarının birbiriyle tutarlı ve takviye edici nitelikte olmasıdır.

el-Makâletu'z-zâtiyyede yazarın kişiselliği, neredeyse temanın kendisi iken, el-makâletu'l-mevdû'iyede yazarın kişiselliği temanın sunum şekli ve üslûbuyla ilgilidir.

el-Makâletu'z-zâtiyyeyi değerli kılan yazarın herhangi bir olguyla ilgili gözlem ve tefekkürün sanatsal bir üslûpla sunulmasıdır. el-makâletu'l-mevdû'iyeyi değerli kılan ise sanatsal yönün göz ardı edilmemekle beraber işlenen konunun sağlam ve doğru veriler üzerine inşa edilerek akıcı ve anlaşılır bir dille sunulmasıdır.

İki türe ait bu iki makaleyle belirlenmeye çalışılan farklılıklar, M. Yusuf Necm'in řu ifadeleriyle genelleştirebilir: "Zâtî makale yazarın karakteristik

yapısını ortaya koymayı hedeflerken, Mevdu'î makale karışıklık ve kapalılığa yol açan zihni bulanıklıktan uzak, açık ve yalın bir halde konuyu ortaya koymayı hedefler. Öte yandan zâtî makale, herhangi bir kuralla sınırlandırılmaksızın üslûbunda ve sunum yönteminde özgür bir tutum sergilerken; mevdu'î makale, sunumda, tartışmada, öncülleri arz etmede ve sonuçları ortaya koymada konunun gerekliliklerini göz önünde bulundurmaya özen gösterir. Fakat bunlarla birlikte ikisi de aynı kaynaktan ortaya çıkıyor ki, o da yazarın herhangi bir şeyi ifade etmede sergilediği ısrarlı tutkusudur.⁴⁹

Sonuç

Arap edebiyatı tarihinin ilk dönemi olan cahiliyeden itibaren sözlük anlamıyla kullanılagelen makale, edebî bir tür olarak ise modern dönemde kullanılmaya başlanmıştır. Modern dönemde yeni edebî bir tür olarak görülmeye başlayan makale için farklı birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlamalar, tarihsel süreç içerisinde makalenin kapsam ve üslûbunda meydana gelen değişikliklerden kaynaklanmaktadır.

Arap edebiyatında makale, batıda elde edilen siyasal başarıların ve teknolojik gelişmelerin oluşturduğu atmosferin etkisiyle "Modern Arap Edebiyatı" diye isimlendirilen dönemde görülmeye başlanmıştır. Bu edebî dönemde makale, Montaigne'de olduğu gibi kişiseliliğin ön plana çıktığı "el-makâletu'z-zâtiyye" ve Bacon da olduğu gibi işlenen konunun merkeze alındığı "el-makâletu'l-mevdû'iyye" olmak üzere iki temel çizgide gelişimini sürdürmüştür.

Türk edebiyatında ise bu türlerin, birbirinden bağımsız iki ayrı yazın şekli olan "deneme" ve "makale" isimleriyle edebî türler arasında yer aldığı görülmektedir. Makalenin türleri, söz konusu her iki edebiyatta da ele alınan konunun ilgili olduğu alana veya konunun işleniş sırasında takip edilen üslûba göre kendi içerisinde birçok çeşide ayrılmaktadır.

Kaynakça

- Abdulhâlık, Rebî'î, *Fennu'l-makâletu'z-zâtiyye*, Dâru'l-ma'rifeti'l-cami'a, İskenderiyye t.y.
- Canbek, Nesrin, *Yeni Türk Edebiyatında Bir Anlatı Türü Olarak Deneme*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2001.

49 Necm, a.g.e., s. 97.

- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Tarihi*, Say Yay., İstanbul 2012.
- Demir, Nurettin, Yılmaz, Emine (Ed.), *Türk Dili Yazılı ve Sözlü Anlatım*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara 2010.
- Ebû Zikrî, es-Seyyid Mursî, *el-Makal ve tetavvuruhu fi'l-edebi'l-mu'âsır*, Daru'l-me'ârif, b.y. 1982.
- Emîn, Ahmed, *Feyzu'l-hâtır*, Muesset-u hindâvî li'-ta'lîm ve's-sekâfe, I-II, Kahire 2012.
- Enîs, İbrâhîm v. dğr., *el-Mu'cemu'l-vasît*, Çağrı Yay., İstanbul 1989.
- Gülensoy, Tuncer, *Türkçe El Kitabı*, Bizim Gençlik Yayınları, Kayseri 1995.
- Hamza, Abdullatîf, *el-Medhal fi fenni't-tahrîri's-sahafi*, Daru'l-fikri'l-'arabî, b.y. t.y.
- Heykel, Ahmed, *Tetavvuru'l-edebi'l-hadîs fi Mısır*, Dâru'l-me'ârif, b.y. 1994.
- el-Hutay'e, *Dîvânu'l-Hutay'e*, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut 2005.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mükrim, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-fikr, I-VI, Beyrut t.y.
- el-Kudâh, Mahmûd Fuleyh, el-Ğunemiyin, Merlîn Adnân, "Fennu'l-makâle 'inde Mîhâil Nu'ayme", *Mecelleti Câmiati Dîmeşk*, C. 29, Sayı 2+I, 2013.
- el-Mahmûd, Cemâl el-Câsım, "Fennu'l-makâle", *Mecelletü Câmiatü Dîmeşk li'l-'Ulûmi'il-İktisâdiyye ve'l-Kânûniyye*, C. 28, Sayı 1, 2008.
- el-Makdisî, Enîs, *el-Funûnu'l-edebiyeye ve a'lâmuhâ*, Dâru'l-'İlmi'l-melâyîn, Beyrut t.y.
- Necm, Muhammed Yusuf, *Fennu'l-makâle*, Daru's-sekâfe, Beyrut 1966.
- Özden, Ömer, Elmalı, Osman, *Yeni Çağ felsefesi Tarihi*, Arı Sanat Yay., İstanbul 2012.
- el-Zebîdî, Muhammed Murtedâ b. Muhammed el-Huseynî, *Tâcu'l-'arûs*, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, I-XXXXII, Beyrut 2012.
- ez-Zubyânî, en-Nabiğa, *Divanu'n-nâbiğâti'z-zubyânî*, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut 2005.

İnternet Kaynakları

- Ekhtiar, Ousame, *Fennu'l-makâle*, Erişim Tarihi, 05 Ocak 2014, el-Mevsuâtî'l-'Arabiye Ağ Sitesi, http://www.arab-ncy.com/index.php?module=pnEncyclopedia&func=display_term&id=162366&m=1.